УДК 804.0 – 561.7 : 801. Б41.2

# ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Богданова Т.О., аспірант

*Запорізький державний університет*

У статті “До питання про логіко-семантичні відношення у складному реченні” дане питання розглядається на матеріалі французької мови. Здатність установлювати зв'язок між фрагментами дійсності і детермінувати його характер є однією із ключових властивостей людської психіки, зв'язаних з мовною діяльністю. Лінгвістичне оформлення того чи іншого логічного відношення може відбуватися за допомогою різних лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів. Саме складне речення виявляється точкою прикладання розумової активності суб'єкта, воно фіксує в своїй структурі концепцію мовця, який так чи інакше оцінює зв'язок між фрагментами повідомлення. Традиційна класифікація складних речень, заснована на формальних показниках зв'язку між компонентами складного речення, виявляється неспроможною при розгляді питання про логіко-семантичні відношення, що вимагає шукати інших підходів.

*Ключові слова: складне речення, синтаксичні зв’язки, логічні відношення, логіко-лінгвістичні категорії, людський фактор.*

Богданова Т.О. К ВОПРОСУ О ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ В СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ */ Запорожский государственный университет, Украина.*

В статье «К вопросу о логико-семантических отношениях в сложном предложении» данный вопрос рассматривается на материале французского языка. Способность устанавливать связь между фрагментами действительности и детерминировать ее характер является одним из ключевых свойств человеческой психики, связанных с речевой деятельностью. Лингвистическое оформление того или иного логического отношения может происходить при помощи различных лексических, морфологических и синтаксических средств. Именно сложное предложение оказывается точкой приложения мыслительной активности субъекта, оно фиксирует в своей структуре концепцию говорящего, который так или иначе оценивает связь между фрагментами сообщаемого. Традиционная классификация сложных предложений, основанная на формальных показателях связи между компонентами сложного предложения, оказывается несостоятельной при рассмотрении вопроса о логико-семантических отношениях, что требует искать других подходов.

*Ключевые слова: сложное предложение, синтаксические связи, логические отношения, логико-лингвистические категории, человеческий фактор.*

Bogdanova T. TO THE QUESTION OF LOGICAL AND SEMANTIC RELATIONS IN COMPLEX SENTENCE / Zaporizhzhya state university, Ukraine

In the article « To the Question of Logical and Semantic Relations in Complex Sentence » this question is analysed on the material of the French language. Ability to establish relations between pieces of reality and to define their nature is one of the fundamental human abilities connected with language activity. Logical relation finds its lingual configuration by different means: lexical, morphological and syntactical. Complex sentence is the point of application of mental activity of the subject, it keeps in its structure conception of the speaker who estimates relations between parts of communication. Traditional classification of complex sentences, based on formal characteristics, turns out to be unsuitable while consedering the question of logical relations. That makes the scientists look for other approaches.

*Key words: complex sentence, syntactical ties, logical relations, logical linguistic categories, human factor.*

Складне речення традиційно розуміється як поліпредикативна одиниця, що складається з двох чи більше компонентів (за предикативною структурою аналогічних реченням), яка утворює смислове, структурне й інтонаційне ціле [1,735]. Щодо змісту, головна відмінність складного речення від простого полягає в тому, що просте речення описує подію (ситуацію), а складне речення відображає зв'язок між подіями [1,737]. З огляду на цю особливість складного речення, питання про типи зв'язків між компонентами складного речення і логічні відношення, які вони передають, заслуговує на увагу.

Ми хотіли б відразу ж уточнити значення термінів «зв'язки» і «відношення», що в синтаксичних дослідженнях нерідко вживаються як синоніми. М.І.Черемісіна, Т.О.Колосова пропонують розмежувати ці терміни. Синтаксичний зв'язок автори розуміють як формальне вираження синтаксичних відношень між сегментами конструкцій, тобто орієнтуючись на способи формального вираження змістовних відношень, на показники цих відношень. А термін «відношення» автори пропонують уживати, говорячи про змістовні, смислові відношення між зв'язаними тим чи іншим способом формами, частинами конструкцій [2,42].

Традиційно виділяють три типи зв'язків між компонентами складного речення : безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок. Три типи зв'язків утворюють три типи складних речень. Насамперед протиставляються безсполучникові і сполучникові речення. У безсполучниковому складному реченні компоненти зв'язані шляхом розташування поруч, без будь-яких додаткових засобів. Усередині сполучникового зв'язку протиставляються сурядність і підрядність і виділяються два типи складних речень – складносурядні і складнопідрядні, що розрізняються як по характеру відношень, так і по засобах їхнього вираження: сурядним і підрядним сполучникам.

Учені звертають увагу на вади цієї традиційної класифікації складних речень, заснованої на формальних показниках зв'язку між компонентами складного речення. Така морфологічна концепція граматики, що визначає і класифікує відношення між реченнями залежно від об'єднуючого їх формального зв'язку, не дозволяє, на думку П.Шародо, з одного боку, точно визначити природу логічних операцій, на яких побудовані ці речення, а з іншого боку, класифікувати засоби вираження, що відповідають кожній з цих операцій [4,495]. Адже ті самі формальні засоби можуть використовуватися для вираження істотно різних змістовних відношень [3,43; 4,495]. Так, сурядний сполучник «et» може виражати різноманітні відтінки і синкретично передавати значення, властиві підрядним сполучникам : « Nous sommes très contents de l'accueil que tu nous a fait, *et* nous voulons t'en récompenser » (причинно-наслідкові відношення) ; « Il faut pourtant que j'écoute. J'engage ma vie par cet acte *et* je n'arrive pas à m'y intéresser » (відношення протиставлення) і т.і. І навпаки, відношення з прагматичної точки зору дуже близькі можуть виражатися за допомогою різних, різнотипних засобів зв'язку. Наприклад, логічне відношення імплікації на рівні складного речення може передаватися такими граматичними конекторами :

Si : *Si* on s'entraîne, on a des chances de gagner.
Quand : *Quand* on s'entraîne, on a des chances de gagner.
Qui : *Qui* s'entraîne a des chances de gagner.
Que: *Qu*'on s'entraîne et on a des chances de gagner.

Прості речення ускладненої конструкції виражають логічне відношення імплікації за допомогою ієрархії, що встановлюється між їхніми структурними компонентами :

« En s'entraînant, on a des chances de gagner » → « Si l'on s'entraîne, alors on a des chances de gagner »;
« Muni de son diplôme, il a pu se faire embaucher » → « Si l'on est muni de diplôme, alors on se fait embaucher »;
« S'informer, ou comment devenir puissant » → « Si l'on s'informe, alors on devient puissant ».

Між двома самостійними висловленнями також може встановлюватися логічний зв'язок, не виражений експліцитно, якщо не брати до уваги пунктуацію :

« Travaillez ! Vous réussirez ! » → « Si vous travaillez, vous réussirez » ;
« Qu'on vienne me parler, je serai compréhensif. » → « Si l'on vient me parler, je serai compréhensif. »

Крім того, лексичні одиниці можуть імпліцитно містити в собі логічне відношення. Наприклад, у реченні « La consommation excessive d'alcool *rend* déficient » дієслово виражає логічне відношення імплікації : « *Si* on consomme trop d'alcool, *alors* on devient déficient ».

Для подолання зазначеної вади традиційної класифікації П.Шародо пропонує класифікацію складних речень, сфальцьовану на логічних відношеннях як на самостійному об'єкті.

Зупинимося докладніше на тому, який зміст вкладається в поняття логічної операції. На думку П.Шародо, логічна операція – це операція, яка полягає в з'єднанні двох висловлень про світ таким чином, щоб існування одного висловлення залежало від існування іншого, і навпаки. Виходить, ці два висловлення з'єднані не тільки формально, але й концептуально. Цей зв'язок випливає з розумових операцій, що створюють смислові відношення між істотами, властивостями і діями, тому цей зв'язок називається «логічним». Але цей логіко-концептуальний зв'язок властивий і мові. Він залежить від змісту і способу вираження висловлень. Можна сказати, що ми маємо справу з логіко-лінгвістичними архетипами, що організуються в мовні категорії, і конфігурації цих архетипів можуть бути різними залежно від уточнень, внесених контекстом і комунікативною ситуацією. Таким чином, на думку П.Шародо, логічні відношення будуються на трьох рівнях :

- когнітивному, на якому формуються логіко-лінгвістичні архетипи ;
- лінгвістичному, на якому зв'язок уточнюється значенням формальних маркерів ;
- дискурсивному, на якому контекст і комунікативна ситуація включають цей зв'язок до аргументативного механізму [3, 495-496].

На думку П.Шародо, логіко-лінгвістичним архетипам, що формуються на когнітивному рівні і підкоряються певним семантичним умовам реалізації, відповідають такі логіко-лінгвістичні категорії : кон'юнкція (основний конектор « et », у негативному контексті « ni »); диз'юнкція (« ou »); обмеження

(« mais »), що може мати допустове значення (« bien que »); протиставлення (pendant que, tandis que, alors que, quand), яке стосується часу, місця або різних дій, що у більшості випадків сполучаються; каузальність (до якої П.Шародо відносить відношення умови, причини, наслідку, мети) з її підгрупами: а) імплікацією (« si…alors…», де « si » має значення повторюваності); б) експлікацією (« si…alors…»; «parce que»; «donc», «de sorte que», «alors»; «pour que», «afin que»); в) гіпотезою (« si » зі значенням можливості) [3,497-548].

Сформовані на когнітивному рівні і лінгвістично оформлені, логічні відношення функціонують у мовленні. При цьому лінгвістичний контекст і комунікативна ситуація можуть сприяти актуалізації або, навпаки, ослабленню значеннєвої домінанти того чи іншого логічного відношення.

Запропонована П.Шародо класифікація має ономасіологічний характер: виділивши основні логіко-лінгвістичні категорії, автор вивчає граматичні засоби їхнього вираження й узагальнює їх незалежно від існуючого в граматиці розподілу складних речень на складносурядні й складнопідрядні. Доцільність такого підходу очевидна, тому що, будучи націленим на логічні відношення як на самостійний об'єкт, він дозволяє глибше вивчити природу логічних операцій і визначити засоби їхнього вираження на різних рівнях (лексичному, граматичному, інтонаційному) і в різних категоріальних сферах – сурядності й підрядності.

У вітчизняній лінгвістиці вивченню логічних відношень у складному реченні і логічних операцій когнітивного рівня завжди приділялася особлива увага. Так, М.В.Ляпон розглядає питання про логічні відношення в складному реченні в контексті проблеми людського фактора в мові та пропонує програму вивчення складного речення як представника тексту, що відтворює його істотні характеристики.

Людський фактор, відзначає М.В.Ляпон, будучи реальним актантом тексту, визначає не тільки внутрішню логіку тексту взагалі (як абстрактної категорії), але й внутрішню логіку будь-якого його комунікативно завершеного відрізка. Таким відрізком є насамперед висловлення (просте чи складне, – з'єднання елементарних висловлень). У концепції М.В.Ляпон висловлення – це те, що в звучному мовленні міститься між паузами достатньої довжини, а в мові писемній – між крапками ; найчастіше висловлення – це речення [2,8].

Орієнтація на фактор «активна мовленнєва діяльність» допомагає побачити в послідовності висловлень насамперед витвір мислячого суб'єкта. Якщо мова – це не тільки знаряддя спілкування, але також знаряддя формування і вираження думки, то комунікативно завершений відрізок (представник тексту) повинен прямо чи непрямо відбити деякі ключові властивості людської психіки, нерозривно пов'язані з мовною діяльністю : по-перше, здатність протиставляти «Я» і «не-я», тобто відмежовувати суб'єктивний фактор від об'єктивного (а також концептуальний момент інформації від її об'єктивного змісту) ; по-друге, евристичну потребу і здатність робити умовиводи. Друга властивість виражається насамперед в умінні розпізнавати істину і неправду, а також – у здатності встановлювати зв'язок між фрагментами дійсності і кваліфікувати цей зв'язок (детермінувати його характер) [2,8-9].

На думку М.В.Ляпон, саме складне речення виявляється точкою прикладання розумової активності суб'єкта – учасника акта комунікації, чи виступає він як той, хто говорить, чи як той, хто слухає (сприймає інформацію). Уже сам по собі вибір сполучного засобу, за допомогою якого ініціатор повідомлення з'єднує фрагменти інформації, коли він будує висловлення у формі складного речення, є не що інше як операція умовиводу, оскільки цей вибір визначений тим висновком, до якого приходить той, хто говорить, оцінюючи і кваліфікуючи відношення між фрагментами, тобто піддаючи інформацію спеціальній логічній обробці. Складне речення немов фіксує у своїй структурі суб'єктивно-рефлективний початок, «концепцію» того, хто говорить, що так чи інакше оцінює зв'язок між фрагментами повідомлення [2,9]. При цьому показник зв'язку (сполучник або його аналог) відіграє важливу роль. М.І.Черемісіна, Т.О.Колосова вважають, що по своїй значимості в структурі складного речення показник зв'язку можна порівняти тільки з присудком у будові простого речення : це головний член, конструктивна вершина складного речення [3,78].

Таким чином, розглянуті вище розробки складного речення поєднує концепція суб'єктивно-рефлективного початку, зафіксованого в структурі складного речення: концепція мовця, який встановлює й оцінює зв'язок між фрагментами повідомлення. У центрі уваги лінгвістів при цьому знаходяться логічні операції, логіко-концептуальні й логіко-лінгвістичні зв'язки і, нарешті, логічні відношення, що формуються, на думку вчених, на когнітивному, лінгвістичному і дискурсивному рівнях.

Аналіз зазначених логіко-лінгвістичних категорій, рівнів і операцій веде до розробки й поглиблення теорії логіко-лінгвістичних архетипів, загальні положення якої, в узагальненому виді, можуть бути представлені в такий спосіб: формуючись на когнітивному рівні, архетипи випливають з розумових операцій, зокрема, з операції умовиводу, і відбивають: а) здатність мовця встановлювати зв'язок між фрагментами дійсності; б) оцінювати і кваліфікувати цей зв'язок; в) у результаті логічної обробки вибирати адекватний сполучний засіб. Сформовані на когнітивному рівні і лінгвістично оформлені,

логічні відношення попадають у лінгвістичний контекст і комунікативну ситуацію, що включають їх в аргументативний механізм.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.

2. Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения. – Новосибирск: Наука, 1987. – 198 с.

3. Charaudeau P. Grammaire du sens et de l'expression. Paris : Hachette, 1992. – 927 p.

Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст: К типологии внутритекстовых отношений. – Л.: Наука, 1986. – 199 с.